

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

Δ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Στοιχεία για τή μελέτη τής βενετικής κυριαρχίας στό Ἴόνιο □ Κ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ σύσταση τής Φιλικῆς Ἐταιρείας □ ΕΦΗ ΚΑΝΝΕΡ, Λόγοι περί γυναικῶν στήν Κωνσταντινούπολη □ Α. ΓΛΥΤΖΟΥΡΗΣ, Ὁ Δ. Π. Ταγκόπουλος καί τό πρόβλημα τοῦ ρεαλισμοῦ στή νεοελληνική δραματοουργία □ ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ, Βίαιοι θάνατοι καί ἐξημερωμένη βία στή μεσαιωνική Δύση □ ΕΥΑΓΓΕΛΗ ΝΤΑΤΣΗ, Ὁ λαϊκός πολιτισμός ὡς ἐργαλεῖο κατανόησης τοῦ ἀνώτερου πολιτισμοῦ □ ΟΛΓΑ ΜΠΑΔΗΜΑ-ΦΟΥΝΤΟΥΛΑΚΗ, Ὁ ἀρχιτέκτων Gustav Lüders □ Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Ὁ Σύνδεσμος Ἑλληνοβουλγαρικῆς Φιλίας □ ΧΡΟΝΙΚΟ: Ἄλκης Ἀγγέλου, Μνήμη Νικόλαου Ι. Πανταζόπουλου, Μνήμη Ruggiero Romano, Ἐπιχειρηματικά δίκτυα τής διασποράς, Ἑλληνικά Βυρσοδεψεῖα □ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Νάσια Γιακωβάκη, Δ. Δημητρόπουλος, Β. Παναγιωτόπουλος, Κατερίνα Μπρέγιαννη

35

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΜΕΛΙΣΣΑ

ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ 10, 10680 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 3611692, FAX. 3600865
ΓΡΑΦΕΙΑ: ΣΚΟΥΦΑ 77, 10680 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 3611692, 3638921

Τεκμήρια για τόν πληθυσμό τῶν Κυθήρων

ΑΣΠΑΣΙΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ (ἔκδ.), *Ληξιαρχικά βιβλία Κυθήρων. Ένορία Έσταυρωμένου Χώρας 1671-1812*, Ἀθήνα, [Έταιρεία Κυθηραϊκῶν Μελετῶν 12], 2001 (8ο, 374 σ. + 7 πίνακες) καὶ ΕΜΜ. ΚΑΛΛΙΓΕΡΟΣ (ἔκδ.), *Ληξιαρχικά βιβλία Κυθήρων. Ένορία Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου Στραποδίου 1687-1850*, Ἀθήνα, [Έταιρεία Κυθηραϊκῶν Μελετῶν 13], 2001 (8ο, 262 σ.)

Τά Κύθηρα εἶναι γιά τόν ἱστορικό ἓνα νησί ἐξαιρετικά φιλόξενο, καθώς ἔχει τό προνόμιο νά φυλάσσεται στό Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κυθήρων πλουσιότατο ἀρχαιολογικό ὑλικό ἀπό τήν περίοδο τῆς βενετικῆς κυριαρχίας. Ἡ Έταιρεία Κυθηραϊκῶν Μελετῶν ἐδῶ καί λίγα χρόνια ἔχει ξεκινήσει μία σημαντική προσπάθεια δημοσίευσης πηγῶν τῆς ἱστορίας τῶν Κυθήρων. Στό πλαίσιο τῆς σειρᾶς αὐτῆς, πού φέρει τόν τίτλο «Πηγές Κυθηραϊκῆς Ἱστορίας» καὶ διευθύνεται ἀπό τήν καθηγήτρια Χρύσα Μαλτέζου, εἶχαν ἐκδοθεῖ ἤδη τρεῖς τόμοι μέ τίς ἀπογραφές πληθυσμοῦ τῶν Κυθήρων κατά τόν 18ο αἰῶνα καὶ ἓνας τόμος μέ νοταριακές πράξεις τοῦ 16ου αἰῶνα, τοῦ νοτάρου Ἐμμανουήλ Κασσιμάτη¹. Πρόσφατα προστέθηκαν δύο ἀκόμη τόμοι. Στόν πρώτο ἐκδίδονται, μέ ἐπιμέλεια τῆς Ἀσπασίας Παπαδάκη, τέσσερα ληξιαρχικά βιβλία τῆς ἑνορίας Έσταυρωμένου τῆς Χώρας Κυθήρων, πού καλύπτουν τά ἔτη 1671-1812. Στόν δεύτερο ἐκδίδονται, μέ ἐπιμέλεια τοῦ Ἐμμανουήλ Καλλιγέρου, ἔξι ληξιαρχικά κατάστιχα τῆς ἑνορίας Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου τοῦ χωριοῦ Στραπόδι, τῆς περιόδου 1687-1850.

1. Βλ. ἀντίστοιχα Ἀπογραφές πληθυσμοῦ τῶν Κυθήρων (18ος αἰ.), τ. Α'-Γ', Πρόλογος: Χρύσα Μαλτέζου, Ἀθήνα 1997 καὶ Ἐμμ. Γ. Δρακάκης, Ἐμμανουήλ Κασσιμάτης νοτάριος Κυθήρων (1560-1582), Ἀθήνα 1999.

Καί στούς δύο τόμους ἔχουν ἀκολουθηθεῖ κοινοί ἐκδοτικοί κανόνες, σύμφωνα μέ τόν τύπο ἐκδόσεως πού ἐφάρμοσαν οἱ Μ. Ι. Μανούσακας καὶ Ἰω. Γ. Σκουλάς, στό ἔργο τους *Τά ληξιαρχικά βιβλία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος τῆς Βενετίας. Α' Πράξεις Γάμων (1599-1815)*, Βενετία 1993: τά κείμενα τῶν χειρογράφων ἐκδίδονται μέ πιστή τήρηση τῆς ὀρθογραφίας καί τοῦ τονισμοῦ τοῦ πρωτοτύπου, ἀποκαθίσταται ἡ στίξη, κεφαλαιογραφοῦνται τά κύρια ὀνόματα τόπων καί προσώπων. Στά ἐκδιδόμενα χειρόγραφα οἱ ἐκδότες προτάσσουν σύντομα, κατατοπιστικά, εἰσαγωγικά κείμενα, στά ὁποῖα περιγράφονται τά ἑνοριακά βιβλία, παρουσιάζονται τά προβλήματα πού ἀνέκυψαν κατά τήν ἐκδοση τῶν κειμένων καί οἱ λύσεις πού δόθηκαν, καί γίνονται ὀρισμένες ἐπισημάνσεις γιά θέματα ὅπως οἱ ὄροι πού εἶχε θέσει ἡ βενετική διοίκηση γιά τήν τήρηση ληξιαρχικῶν βιβλίων ἢ τό ὀνοματολογικό ὑλικό τῶν καταστίχων. Τά βιβλία συνοδεύονται ἀπό ἀναλυτικά εὔρετήρια κυρίων ὀνομάτων, ἐργαλεῖα ἀπαραίτητα στόν ἔρευνητή πού θά θελήσει νά τὰ χρησιμοποιήσει. Ἡ σύνταξή τους ἀπαίτησε ἐπίμοχθη ἐργασία τῶν ἐκδοτῶν, καθώς προϋπέθετε νά δοθοῦν λύσεις σέ σειρά ζητημάτων σχετικῶν μέ τόν τρόπο κατάταξης καί τόν ἐνιαῖο τρόπο ἐκφορᾶς τῶν βαπτιστικῶν καί κυρίως τῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων κατά τήν εὔρετηρίασή τους.

Στά κατάστιχα πού ἐκδίδονται καταγράφονται πράξεις θανάτων, γεννήσεων, βαπτίσεων καί γάμων τῶν κατοίκων πού ἀνήκαν στίς δύο παραπάνω ἑνορίες. Οἱ ἐκδότες τῶν δύο τῶμων σημειώνουν στά εἰσαγωγικά τους κείμενα (Ἀσπασία Παπαδάκη, σ. 23-24, Ἐμμ. Καλλιγέρος, σ. 17-18) ὅτι οἱ ληξιαρχικές πράξεις τῶν καταστίχων παρέχουν πολύτιμο ὑλικό γιά τή δημογραφία, τήν ὀνοματολογία, τά ἐπαγγέλματα καί τίς μετακινή-

Βιβλιοκρισίες

σεις τών κατοίκων, τίς ασθένειες πού ἐπληξαν ἀντιστοιχῶς τό τμήμα ἐκεῖνο τῆς Χώρας πού ἀνήκε στήν ἐνορία τοῦ Ἑσταυρωμένου καί τούς κατοίκους τοῦ μικροῦ χωριοῦ τών Κυθήρων Στραπόδι, στό διάστημα τοῦ ἐνάμιση περίπου αἰώνα πού καλύπτουν οἱ δημοσιευόμενες πηγές.

Οἱ ἀναγραφές αὐτές συνιστοῦν πράγματι μία σημαντική πηγή γνώσης καί παρέχουν ἐρεθίσματα γιά προσεγγίσεις σέ ἕνα εὐρύ φάσμα θεμάτων πού σχετίζονται μέ τήν ἱστορία τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς. Ἡ συστηματική ἐπεξεργασία καί ἀξιοποίηση τών πληροφοριῶν πού περιέχουν τά βιβλία αὐτά –καθῶς καί ἄλλα ἀνάλογα, κυρίως ἀπό τόν ἐπτανησιακό χώρο, τά ὁποῖα παραμένουν ἀνέκδοτα– θά σωρεύσει νέα ἱστορική ὕλη, παράλληλα ὁμως, ἐλπίζω ὅτι θά συντελέσει καί στήν βελτίωση τών προσεγγίσεων πού ἐπιχειροῦνται. Στό σύντομο αὐτό σημείωμα θά ἤθελα νά ἀναφερθῶ ἐνδεικτικά σέ μιά-δύο ἀπό τίς ὕψεις τῆς σχετικῆς θεματολογίας.

Σύμφωνα μέ τίς ἐπιταγές τῆς βενετικῆς διοίκησης, ἤδη ἀπό τά μέσα τοῦ 17ου αἰώνα ἐπιβαλλόταν ἡ πιστή τήρηση τών ληξιαρχικῶν βιβλίων ἀπό τούς ἐφημέριους τών ναῶν καί ἡ συστηματική καταχώρηση τών πράξεων βαπτίσεων, γάμων, θανάτων, ἡ ἀκρίβεια τών ὁποίων μάλιστα προβλεπόταν νά ἐλέγχεται σέ τακτά χρονικά διαστήματα (Ἀσπασία Παπαδάκη, σ. 19-23). Τηροῦνταν ὁμως μέ ἀκρίβεια οἱ ἐντολές τών βενετικῶν ἀρχῶν ἀπό τούς κατά τόπους ἐφημέριους; Μία ὑποψία ἀμφιβολίας προέρχεται ἤδη ἀπό τήν ἐπισήμανση ὅτι οἱ πράξεις καταγράφονται σέ χρόνο μεταγενέστερο ἀπό τήν ἡμέρα πού τελέστηκαν (Ἐμμ. Καλλίγερος, σ. 18-19). Μία δεύτερη προέρχεται ἀπό τόν ἀριθμό τών ἐγγραφῶν πού καταμετροῦνται σέ κάθε τύπο πράξης. Στό βιβλίο τῆς ἐνορίας Ἑσταυρωμένου Χώρας (Α. Παπαδάκη, σ. 42-55), γιά παράδειγμα, σέ ἕνα διάστημα ἐπτά ἐτῶν, ἀπό τίς 23 Νοεμβρίου 1673 ἕως τίς 22 Αὐγούστου 1680, καταγράφονται 20 θάνατοι, ἀπό τούς ὁποίους οἱ 6 ἀφοροῦν ἄνδρες καί

οἱ 14 γυναῖκες. Παράλληλα στό ἴδιο διάστημα, ἀπό τίς 7 Νοεμβρίου 1673 ἕως τίς 30 Αὐγούστου 1680, καταγράφονται 48 γεννήσεις-βαπτίσεις, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 31 ἀφοροῦν ἀγόρια, οἱ 16 κορίτσια, ἐνῶ σέ μία περίπτωση δέν δηλώνεται τό φύλο τοῦ παιδιοῦ. Στήν ἴδια ἐπίσης περίπου χρονική περίοδο, ἀπό τίς 22 Νοεμβρίου 1673 ἕως τίς 29 Ἰουλίου 1680, ἔχουν καταγραφεῖ 11 πράξεις γάμων. Εἶναι φανερό ὅτι τά παραπάνω ἀριθμητικά στοιχεία δέν ἀποτυπώνουν πιστά τά πραγματικά δεδομένα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐνορίας Ἑσταυρωμένου, οὔτε ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀναλογία γεννήσεων-θανάτων οὔτε ὅσον ἀφορᾶ τήν κατανομή τους ἀνάμεσα στά δύο φύλα.

Διαφοροποιημένη παρουσιάζεται ἡ εἰκόνα πού προκύπτει ἀπό ἕνα ἄλλο δείγμα καταγραφῶν. Πρόκειται γιά τίς καταγραφές γεννήσεων-βαπτίσεων, θανάτων καί γάμων τοῦ καταστίχου τῆς ἐνορίας Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου Στραποδίου πού χρονολογοῦνται μεταξύ τῶν ἐτῶν 1720-1751 (Ἐμμ. Καλλίγερος, σ. 65-83). Ἡ ἀποδελτίωση τῶν πράξεων αὐτῶν ἀπέδωσε τά ἀκόλουθα ἀριθμητικά δεδομένα: γεννήσεις 56, ἀπό τίς ὁποῖες ἀγοριῶν 33 καί κοριτσιῶν 23. Σημειώνουμε ὅτι καταγράφονται ἐπίσης 2 βαπτίσεις κοριτσιῶν, χωρίς μνεῖα τῆς γέννησής τους. Ἡ παράλειψη αὐτή, ἐάν δέν προέρχεται ἀπό λάθος τοῦ γραφέα, πιθανόν ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι τά παιδιά αὐτά βαπτίστηκαν στόν Ἁγιο Ἰωάννη Στραποδίου, γεννήθηκαν ὁμως σέ περιοχή πού ἀνήκε σέ ἄλλη ἐνορία. Καταγράφονται ἐπίσης 33 θάνατοι, 16 ἀνδρῶν καί 17 γυναικῶν, καθῶς καί 9 πράξεις γάμων.

Τά ἀριθμητικά στοιχεία ἀπό τό κατάστιχο αὐτό μοιάζουν νά ἀποδίδουν μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τήν πραγματικότητα. Καταρχήν οἱ θάνατοι ἐμφανίζονται μοιρασμένοι ἀνάμεσα στά δύο φύλα. Κατόπιν, ὅσον ἀφορᾶ τίς γεννήσεις, τά ἀγόρια ἐμφανίζονται νά ὑπερτεροῦν καί πάλι, γεγονός πού θά πρέπει νά ὀφείλεται σέ ὑποκαταγραφή τῶν κοριτσιῶν, ἡ ἀναλογία ὁμως ἀρρένων καί θη-

Τεκμήρια για τόν πληθυσμό τών Κυθήρων

λέων είναι βελτιωμένη εάν συγκριθεί με εκείνη του καταστίχου τής ένορίας Έσταυρωμένου, πού αναφέραμε παραπάνω. Παράλληλα, εάν παρατηρήσουμε τίς πράξεις γεννήσεων και θανάτων ανά έτος, έμφανίζονται μία σχεδόν ίσομερή κατανομή και δέν παρουσιάζουν άπότομες αύξομειώσεις ή έξάρσεις. Σέ επίπεδο δεκαετιών οί θάνατοι και οί γεννήσεις, όπως καταγράφονται στό κατάστιχο του Άγίου Ίωάννη Στραποδίου, έχουν ως έξής: 1720-1729: 20 γεννήσεις και 12 θάνατοι, 1730-1739: 19 γεννήσεις και 9 θάνατοι, 1740-1749: 16 γεννήσεις και 9 θάνατοι. Τά αριθμητικά αυτά στοιχεία όδηγοϋν καταρχήν στην παρατήρηση ότι, σύμφωνα τουλάχιστον μέ τίς καταγεγραμμένες πράξεις γεννήσεων και θανάτων, ό πληθυσμός του Στραποδίου στή χρονική περίοδο 1720-1751 παρουσιάζει αύξητική τάση.

Γιά τόν πληθυσμό τών Κυθήρων, και ειδικότερα του Στραποδίου πού μάς ενδιαφέρει έδώ, έχουμε τήν τύχη νά είναι διαθέσιμη μία άκόμη πηγή τής έποχής. Πρόκειται για τίς αναλυτικές καταγραφές του πληθυσμού, πού πραγματοποιήθηκαν κατά τόν 18ο αιώνα μέ έντολή τής βενετικής διοίκησης. Για τήν περίοδο πού εξετάζουμε, ό πληθυσμός του χωριού ύπολογίζεται στην άπογραφή του 1721 σέ 64 άτομα, στην άπογραφή του 1724 σέ 66, σέ αυτήν του 1753 σέ 49 και τέλος σέ μία άπογραφή πού κατά προσέγγιση χρονολογείται γύρω στό 1760 σέ 63 άτομα². Έπομένως, σύμφωνα μέ τά άπογραφικά αυτά τεκμήρια, ό πληθυσμός του χωριού, εάν δέν μειώνεται, παραμένει στάσιμος, όπως δήποτε όμως δέν παρουσιάζει αύξηση, όπως προέκυπτε από τά δεδομένα του ληξιαρχικού καταστίχου. Οί δύο διαθέσιμες λοιπόν πηγές παρουσιάζουν διαφορετική εικόνα για τόν πληθυσμό του χωριού κατά τήν περίοδο 1720-1751.

Έάν έπιμείνουμε στή συνδυαστική εξέτα-

ση τών δύο τεκμηρίων και διερευνήσουμε λεπτομερέστερα τίς πληροφορίες πού περιλαμβάνονται σέ αυτά –δηλαδή από τή μία πλευρά τά όνόματα τών προσώπων πού έμφανίζονται στίς έγγραφές γεννήσεων και θανάτων τών ένοριακών βιβλίων και από τήν άλλη τά όνοματεπώνυμα μέ τίς συγγενικές σχέσεις και τίς ηλικίες τών προσώπων εκείνων πού στους καταλόγους τών άπογραφών συναπαρτίζουν μία οικογένεια– θά παρατηρήσουμε ότι είναι ίκανοποιητική ή άντιστοιχία τών στοιχείων πού προκύπτουν από τίς συγχρονικές αυτές πηγές, χωρίς βέβαια νά αποκλείονται πλήρως και όρισμένες άπώλειες στην ταύτιση τών δεδομένων τους. Νά έπισημάνουμε στό σημείο αυτό ότι όσον άφορά τό χωριό Στραπόδι, ή προσπάθεια ταύτισης τών προσώπων δυσχεραίνεται σημαντικά από τό γεγονός ότι τό σύνολο σχεδόν τών κατοίκων του φέρουν τό οικογενειακό όνομα Καλλίγερος.

Άς σταθοϋμε για λίγο σέ ένα τυχαίο παράδειγμα, τήν οικογένεια του «Νικόλα Καλλίγερου του παπα Γιώργη»³. Στην άπογραφή του 1721 ή οικογένεια δέν καταγράφεται. Στην άπογραφή του 1724 παρουσιάζεται νά άποτελείται από τόν Νικόλα Καλλίγερο του παπα 37 έτών, τή σύζυγό του Μαρία 25 έτών και τήν κόρη τους Καλή 1 έτους. Η πράξη γάμου τους έντοπίζεται στό ένοριακό κατάστιχο: «1722 Όκτωβρίου 26 Έστεφάνουσα τόν Νικόλα Καλιγέρο του παπα Γεώργη μέ τήν Μαρία Τζανοπούλα θυγάτηρ του Γιάνη Βρούχα». Η γέννηση τής κόρης τους Καλής σημειώνεται έπίσης στό κατάστιχο και φέρει ήμερομηνία 24 Σεπτεμβρίου 1723 (Έμμ. Καλλίγερος, σ. 67-68, έγγραφές 16 και 19 άντίστοιχα).

Στήν άπογραφή του 1753 ή καρτέλα τής οικογένειας, εκτός από τούς δύο γονείς, περιλαμβάνει και τά τέκνα: Ρεγγίνα 25 έτών,

2. Βλ. Άπογραφές πληθυσμού Κυθήρων, ό.π., τ. Α', σ. 64-65, 159-161, 250-251, 374-375.

3. Για τήν παρουσία τής οικογένειας Ν. Καλλίγερου στίς άπογραφές βλ. στό ίδιο, σ. 64-65, 160 (έγγραφή 508), 251 (έγγραφή 299).

Βιβλιοκρισίες

Μπενέτο 17 ἐτῶν καί Ἀθανάση 12 ἐτῶν. Οἱ γεννήσεις τῶν παιδιῶν αὐτῶν ἐντοπίζονται ἐπίσης στό ἐνοριακό κατάστιχο: τῆς Ρεγγίνας ἢ Ἐργίνας, ὅπως ἀναγράφεται στό τελευταῖο, στίς 23 Ὀκτωβρίου 1729 (σ. 72, ἐγγρ. 42), τοῦ Μπενέτου στίς 28 Μαΐου 1735 (σ. 75, ἐγγρ. 61) καί τοῦ Ἀθανάσιου στίς 12 Σεπτεμβρίου 1741 (σ. 78, ἐγγρ. 82). Ἀντίθετα δέν ἐντοπίστηκε ἡ περαιτέρω τύχη τῆς πρωτότοκης θυγατέρας τῆς οἰκογένειας, τῆς Καλῆς, ἡ ὁποία δέν περιλαμβάνεται στή μερίδα τῆς οἰκογένειας στήν ἀπογραφή τοῦ 1753. Ἄγνωστη εἶναι ἐπίσης ἡ τύχη καί ἐνός ἄλλου γιοῦ τοῦ Ν. Καλλίγερου, τοῦ Γεώργη, τοῦ ὁποίου γνωρίζουμε μόνο τήν πράξη γέννησης στίς 11 Φεβρουαρίου 1725 (σ. 69, ἐγγρ. 27). Ἡ ἴδια ἄλλωστε ἡ σχετικά μεγάλη χρονική ἀπόσταση, ἡ ὁποία χωρίζει τή γέννηση τῶν περισσότερων ἀπό τά παιδιά τῆς οἰκογένειας Ν. Καλλίγερου πού ἐντοπίστηκαν στά ληξιαρχικά βιβλία, δημιουργεῖ τήν ὑπόνοια ὅτι ἐνδεχομένως ὑπῆρξαν καί ἄλλα παιδιά, τά ὁποῖα πέθαναν ἴσως σέ μικρή ἡλικία καί πάντως δέν καταγράφηκαν στά ἐνοριακά κατάστιχα.

Τά παραδείγματα πού ἀναφέραμε παραπάνω ἀποτελοῦν ἓνα ἐλάχιστο δείγμα τῶν δυσχερειῶν ἀλλά καί τῶν δυνατοτήτων ἐπεξεργασίας πού παρέχουν τά ληξιαρχικά βιβλία τῶν ἐνοριῶν τῶν Κυθῆρων σέ συσχετισμό μέ τίς ἀπογραφές τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ πηγές μάλιστα αὐτές εἶναι δυνατόν νά συμπληρωθοῦν μέ τήν παράλληλη χρήση τοῦ ἐξαιρετικά πλούσιου νοταριακοῦ ἀρχείου τοῦ νησιοῦ⁴. Ἡ σπάνια αὕτη, γιά τά δεδομένα τῶν πρό τοῦ 19ου αἰῶνα ἐλληνικῶν πηγῶν, δυνατότητα παράλληλης χρήσης ἄλλη-

λοτροφοδοτούμενων, λεπτομερῶν καί πυκνῶν σέ πληροφορίες τεκμηρίων, σέ συνάρτηση μέ τό γεγονός ὅτι ἀπαρτίζουν μακρές σειρές πού καλύπτουν χρονικό διάστημα ἐνάμιση περίπου αἰῶνα, ἐπιτρέπουν τή συγκρότηση ἐνός παραδείγματος-ὁδηγοῦ καί δημιουργοῦν τίς προϋποθέσεις συστηματικῆς μελέτης ποικίλων ὄψεων τῆς ἱστορίας τοῦ πληθυσμοῦ καί τῆς οἰκογένειας στά Κύθηρα.

Κλείνοντας τό σύντομο αὐτό σημείωμα, θά ἤθελα νά ἐπισημάνω τήν ἐκδοτική φροντίδα καί τυπογραφική ποιότητα τῶν δύο τόμων τούς ὁποίους ἐξέδωσε ἡ Ἐταιρεία Κυθηραϊκῶν Μελετῶν, ἀναδεικνύοντας μέ τόν καλύτερο τρόπο ἓνα κομμάτι τῆς ἱστορίας καί τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ τόπου τῆς. Ἡ ποιότητα ὁμως ἐκδοσης καί τό ἀντίστοιχο κόστος ἐκτύπωσης γεννᾷ ἓναν εὐλόγο προβληματισμό γιά τή συνέχεια τοῦ ἐγχειρήματος, ἐάν ἀναλογιστοῦμε ὅτι μόνο στό Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κυθῆρων φυλάσσονται 383 ληξιαρχικά βιβλία τῶν ἐνοριῶν τοῦ νησιοῦ, τῆς περιόδου 1662-1864⁵. Εἶναι ἄραγε ἐφικτή ἡ ἐκδοση, μέ τίς προδιαγραφές ποιότητας τῶν δύο αὐτῶν τόμων, τοῦ συνόλου τῶν ληξιαρχικῶν καταστίχων, μέ δεδομένο μάλιστα ὅτι τό ἀναγνωστικό κοινό βιβλίων τέτοιου περιεχομένου, ἂν δέν περιορίζεται ἀποκλειστικά σέ μελετητές τῆς ἱστορίας, εἶναι πάντως ἐξαιρετικά περιορισμένο; Οἱ δυνατότητες πού προσφέρει ἡ σύγχρονη τεχνολογία ψηφιακῆς ἐπεξεργασίας καί ἀποτύπωσης μποροῦν ἴσως νά ἀποτελέσουν σέ αὐτήν τήν περίπτωση μία χρήσιμη, ἐναλλακτική ὁδó.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

4. Βλ. παρουσίαση τοῦ ἀρχείου αὐτοῦ ἀπό τή Χρῦσα Μαλτέζου, «Τό νοταριακό ἀρχεῖο Κυθῆρων», *Δελτίον τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας*, τ. 1, 1977, σ. 15-84.

5. Παρουσίαση τοῦ ληξιαρχικοῦ ἀρχείου Κυθῆρων βλ. Μ. Δρακάκης, «Τό ληξιαρχικό ἀρχεῖο Κυθῆρων (1662-1864)», *Ἐπετηρίς τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους τῶν ἐτῶν 1993-1996*, Ἀθήνα 1997, σ. 27-39.